

Олена БІЛА

Доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки, дошкільної, початкової та спеціальної освіти Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Авторка понад 170 наукових праць.

В Ізмаїльському державному гуманітарному університеті працює з 2017 року.

Сфера наукових інтересів: педагогіка вищої школи, педагогіка початкової освіти, теорія та методика позашкільної, післядипломної й альтернативної освіти, управління в системі освіти, професійна підготовка майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери до проектної діяльності.

E-mail: lenabila@gmail.com

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО КРОС-КУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті представлено авторську структурно-функціональну модель підготовки академічної спільноти університету до крос-культурної комунікації. Подано теоретичні засади впровадження крос-культурних тренінгів на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях підготовки педагогів до крос-культурної взаємодії в умовах полілінгвального освітнього простору. Конкретизовано особливості розробки та проведення загальнокультурного та культурно-специфічного крос-культурного тренінгу.

Ключові слова: професійна підготовка, майбутній фахівець, міжкультурна комунікація, інтерактивні методи навчання, соціокультурний проєкт.

На сучасному етапі динамічних перетворень у системах вищої педагогічної освіти в країнах Східної і Західної Європи щодо їх інтернаціоналізації та глобалізації на ринку науково-освітніх послуг актуалізується проблема підготовки майбутніх фахівців до крос-культурної комунікації.

Університети Подунав'я сьогодні функціонують у відкритому науковому просторі. Йдеться про здійснення низки інноваційних інтердисциплінарних проєктів (програм), їх спільну розробку та впровадження.

Так, у дослідженнях О. О. Білої, Д. Г. Іванової презентовано сучасні підходи щодо організації проєктної діяльності студентів, спрямованої на їхню соціалізацію в поліетнічному середовищі (Біла, Іванова, 2011 : 56).

Водночас варто зосередити особливу увагу науковців саме на такі освітні проєкти, котрі зорієнтовані на поліпшення прикладної підготовки майбутніх педагогів (у тім числі й майбутніх викладачів вищих шкіл) до професійної діяльності в умовах полілінгвізму, до навчання та роботи суб'єктів академічного процесу в інтернаціональних групах тощо.

Значущим ресурсом щодо успішної реалізації сучасного вектора міжнародної співпраці університетів є грамотно сконструйований формат вербальної та невербальної комунікації в реальному та дистанційному режимі (участь у спільному створенні віртуальних платформ дослідників, організації онлайн-конференцій із зарубіжними партнерами, проведення вебінарів тощо).

Ракурс очного та дистанційного співробітництва, своєю чергою, задає імпульс для наукового пошуку й упровадження нових дидактичних технологій щодо осягнення всім різноманіттям крос-культурних комунікацій в умовах університетського освітнього простору.

Слід наголосити, що наукове осмислення шляхів інноватизації дидактичного процесу у вітчизняних вищих школах у зв'язку з їх орієнтацією на входження у комунікативний освітній простір зарубіжжя переконливо свідчить про необхідність переходу від традиційної, адаптивно-дисциплінарної моделі підготовки майбутніх фахівців до інтерактивну, дієво-практичної моделі.

Значний внесок у розробку концепції інтерактивного навчання студентів у вищих закладах педагогічної освіти зроблено відомими вченими другої половини ХХ сторіччя. Так, привертають увагу дослідження, пов'язані із систематизацією інтерактивних методів навчання та шляхів їх використання в освітніх закладах у контексті ідей педагогіки «емпауермент» О. І. Пометун. Використання інтерактивних методів навчання у підготовці майбутніх педагогів є предметом наукових пошуків І. М. Богданової, Н. В. Кічук та ін. У наукових працях І. М. Мельничук обґрунтовується доцільність та ефективність застосування інтерактивних технологій у підготовці майбутніх працівників і менеджерів соціальної сфери. Особливої уваги заслуговують дослідження Л. В. Боднар у зв'язку з необхідністю поєднання інтерактивних методів підготовки з мультимедійними засобами навчання педагогів.

Попри очевидну значущість названих досліджень, залишається й досі невирішеним аспект застосування інтерактивних методів у професійній підготовці майбутніх фахівців соціономічної сфери у таких ракурсах:

- аспект оперативного визначення та прийняття проєктних рішень в освітніх закладах різного типу;
- контекст навчання майбутніх фахівців у полілінгвальному просторі;
- розробка та впровадження різних типів етнокультурних проєктів в умовах закладів дошкільної, початкової, позашкільної, спеціальної й альтернативної освіти;
- використання інтерактивних методів навчання майбутніх проєктантів з опорою на мультимедійні засоби та засоби дистанційної освіти (вектор академічної мобільності студентства);
- аспект актуалізації перспектив власного застосування студентами-координаторами проєктних команд інтерактивних методів у підготовці різних суб'єктів крос-культурної комунікації тощо.

Сконструйована нами авторська універсальна модель безперервної підготовки академічної спільноти університету до крос-культурної комунікації зорієнтована на такі цільові групи: група майбутніх педагогів (здобувачі першого (бакалаврського) і наступних рівнів вищої педагогічної освіти), науково-педагогічні фахівці вищої школи, адміністративний персонал університету.

Підкреслимо, що стратегічна мета впровадження експериментальної моделі полягає у створенні в умовах гуманітарного університету відкритої платформи безперервної підготовки майбутніх педагогів закладів дошкільної, початкової та спеціальної освіти до крос-культурної комунікації в умовах міжнародної співпраці з представниками вищих шкіл Подунав'я.

Модель інтегрує такі системоутворювальні компоненти комплексної підготовки цільових груп, як: професійно-самовизначальний, продуктивно-орієнтаційний і мультикультурно-колаборативний.

Професійно-самовизначальний компонент підготовки переважно зорієнтовано на впровадження в академічний процес формальної освіти компенсаторних програм навчальних дисциплін за вибором, а також програм із неформальної та інформальної підготовки майбутніх фахівців.

Весь комплекс програм об'єднує логічно взаємопов'язані між собою модулі. Йдеться про такі:

нормативно-правові аспекти міжнародної діяльності в умовах університетського освітнього простору;

теоретичні аспекти міжнародної діяльності (у межах установи / структурного підрозділу університету; індивідуальної / групової / колективної діяльності суб'єктів академічної спільноти);

соціокультурні особливості зарубіжних країн-партнерів вищих шкіл;

комунікативний контекст підготовки суб'єктів академічної спільноти університету (оволодіння іноземними мовами / професійною термінологією; ділова / професійна комунікація тощо);

організаційно-управлінський супровід міжнародної діяльності структурного підрозділу (студентів);

самоменеджмент міжнародного співробітництва (освітньої / волонтерської / гувернерської діяльності);

освітня, наукова, викладацька діяльність у вищих школах країн Подунав'я (у контексті стратегії академічної мобільності).

Продуктивно-орієнтаційний компонент підготовки спрямовано на забезпечення методичного супроводу студентів під час спільної підготовки кластеру індивідуальних науково-дослідних завдань (у період практики в умовах закладів дошкільної, шкільної, початкової, позашкільної та альтернативної освіти).

Мультикультурно-колаборативний компонент підготовки передбачає творче партнерство з персоналом різних центрів (підрозділів) педагогічного університету та інших організацій регіону в таких форматах:

проведення тренінгових міжкультурних програм для студентів і аспірантів при соціально-психологічній службі;

взаємодія з проєктними командами національних недільних шкіл для дітей і молоді при університеті в рамках проведення освітніх форумів, спільних свят, концертів тощо;

партнерство з центрами та відділами міжнародного співробітництва при університеті в контексті спільної розробки та проведення тренінгових програм для викладачів і студентів-учасників програм обмінів (стажувань, волонтерських проєктів тощо), організаційного супроводу на етапі підготовки публікацій у зарубіжних виданнях;

співпраця з регіональними навчально-консультаційними центрами домашньої (сімейної) і альтернативної освіти в рамках підготовки студентів до участі в гувернерських проєктах у зарубіжних країнах тощо.

Слід зауважити, що впровадження всіх компонентів авторської моделі безперервної підготовки майбутніх фахівців до крос-культурної комунікації ґрунтується на активному застосуванні ресурсу інтерактивних методів навчання у вищих закладах педагогічної освіти.

Зазначимо, що сам термін «інтерактив» запозичено з англійської мови від слова «interact» (де «inter» означає «взаємний», а «act» – «діяти»). Звідси прикметник «інтерактивний» уживається в контексті здатності до взаємодії, здатності до діалогу.

На основі науково-теоретичного аналізу праць І. М. Мельничук (*Мельничук, 2011: 325*) та О. І. Пометун (*Пометун, 2011: 56*) ми дійшли висновку, що інтерактивне навчання майбутніх фахівців соціономічної сфери – це спеціально організований інноваційно-технологічний процес, що відбувається на рівнозначних засадах полісуб'єктної навчальної взаємодії викладачів, студентів і соціальних партнерів освітнього закладу; співнавчання, взаємонавчання (колективного, групового, навчання у співпраці) студентів.

Організація інтерактивного навчання передбачає доповнення академічних обов'язків викладача функціональними обов'язками консультанта, супервізора, менеджера студентських проєктів, посередника між суб'єктами проєктної діяльності тощо. Відтак відбувається й трансформація академічної ролі студента, для якого здобуття інформації – це не самоціль, а засіб оволодіння проєктною стратегією та шляхами її втілення в умовах соціально-педагогічних реалій.

Доведено (І. М. Мельничук, О. І. Пометун), що концептуальна основа технології інтерактивного навчання суб'єктів освітніх закладів полягає в конструюванні двобічного інтегративного навчального процесу: «навчання через інформацію» – «навчання через діяльність». Саме на етапі академічного навчання у вищій школі студенти активно залучаються до діалогічної взаємодії для теоретичного аналізу та розв'язання соціокультурних проблем, ситуативних вправ; моделювання професійної діяльності з різними цільовими етнокультурними групами; спільної участі в рольових іграх тощо. В цьому випадку вони є не лише слухачами та спостерігачами, а й активними учасниками в тому, що відбувається, водночас мобілізуючи весь свій ресурс (організаційно-методичний, управлінський, інформаційно-комунікативний тощо) для створення соціально-педагогічних проєктів і програм.

Важливого значення в організації інтерактивного навчання студентів набуває також процес відкритої практико-зорієнтованої освіти за межами академічних аудиторій (тобто у діючих дошкільних, шкільних, позашкільних і суспільних установах, культурних закладах тощо).

У світлі нашого дослідження серед різних підходів до класифікації інтерактивних методів навчання студентів слід звернути увагу на функціональний підхід, інтерпретований С. С. Кашлевим (*Кашлев, 2005: 222*).

На основі осмислення провідних функцій інтерактивних методів у педагогічній взаємодії, учений, зокрема, об'єднав їх у такі групи:

– «методи, що спрямовані на організацію педагогічної взаємодії, включення кожного студента до спільної діяльності, яка сприяє їхній адаптації до створеної інтерактивної ситуації та самоактуалізації кожного;

– методи, що дають змогу організувати процес обміну діяльностями в результаті поєднання індивідуальної роботи кожного студента і групової взаємодії між ними як домінуючої умови задля їхнього розвитку;

– методи, що допомагають майбутнім фахівцям продукувати нове індивідуальне розуміння тих явищ, котрі вивчаються, і на основі взаємообміну новими смислами збагачувати власні;

– методи, спрямовані на активізацію мисленнєвої діяльності студентів, що сприяє мобілізації творчого потенціалу майбутніх фахівців;

– методи організації рефлексивної діяльності студентів, що дають їм змогу здійснювати самоаналіз і самооцінку результатів проєктування» (*Кашлев, 2005: 222–223*).

Підкреслимо, що весь спектр інтерактивних методів навчання лише умовно можна віднести до тієї або тієї класифікаційної групи, оскільки через зміну навчальної мети вони можуть входити до складу іншої групи.

У процесі інтерактивного навчання різних представників академічної спільноти (студентів-бакалаврів, магістрантів, аспірантів та ін.) доцільно системно застосовувати різноманітні методи та форми, а саме:

– неімітаційні методи та форми навчання (проблемні та бінарні лекції, лекції із заздалегідь запланованими помилками; метод «мозкового штурму» (брейнстормінг), дискусії, дебати, діалог культур, диспути, виїзні практичні заняття, соціологічні опитування, соціально-педагогічні обстеження тощо);

– неігрові імітаційні методи та форми навчання (лекція-аналіз конкретної ситуації з використанням кейс-методу, що передбачає роботу з банком кейсів (вони ілюструють проблему, шляхи її вирішення, методичні рекомендації щодо їх використання, завдання для подальшої самостійної роботи)); метод аналізу конкретних соціально-педагогічних, управлінських ситуацій, що доцільно розв'язувати засобами проєктної діяльності (ситуацій-проблем; ситуацій-оцінок; ситуацій-ілюстрацій; ситуацій-вправ тощо);

– ігрові імітаційні методи та форми навчання (ігрове проєктування, моделювання соціокультурних проєктів, рольові та ділові ігри (наприклад, гра «Аукціон проєктних ідей»), стажування з виконанням командної ролі в проєкті тощо); різнопрофільні тренінги (навчальні соціокультурні тренінги, тренінги управлінського спрямування, тренінги комунікативних умінь учасників проєктної команди тощо).

У підготовленому й виданому нами навчально-методичному посібнику «Першооснови соціально-педагогічного проєктування» систематизовано низку інтерактивних методів, котрі спрямовані на активізацію проєктної діяльності: творчі методи проєктування; методи, що дають нові парадоксальні рішення; методи, пов'язані з переглядом постановки завдання (Біла, 2012: 47–53). Зазначені методи успішно відпрацьовані студентами у проєктних діадах і групах на інтерактивних практичних заняттях.

У контекст практичних занять ми вводили й такі інтерактивні методи, що сприяли розвитку креативного мислення, збагаченню художньо-творчого потенціалу майбутніх проєктантів. Ідеться про застосування проблемно-ілюстративних і асоціативних вправ, творче моделювання об'єктів проєктування, художньо-творчих ігор тощо.

Наприклад, студентам необхідно було докладно розкрити низку понять («проєкт», «псевдопроєкт», «проєктна команда» тощо) і «перекодувати» кожне з них за допомогою зображувальної (добір кольорових асоціацій, малювання символу, карикатури, ребусу тощо) або літературної (цитуювання, складання гуморески, добір фразеологізму, прислів'я тощо) діяльності.

Скориставшись авторськими програмами елективних курсів «Основи формування проєктної команди фахівців соціономічної сфери» і «Управління соціально-педагогічними проєктами», ми здійснювали підготовку студентів до розробки серій крос-культурних тренінгів для учасників етнокультурних проєктних команд (відповідно до обраного типу соціокультурного проєкту).

Також ми звертали особливу увагу на добір та використання студентами технік і вправ для згуртування проєктних груп, запобігання та подолання наслідків «вигорання» персоналу проєкту; самостійне застосування інтерактивних методів навчання потенційних волонтерів тощо.

Презентуємо особливості підготовки крос-культурного тренінгу з урахуванням методичних рекомендацій сучасних науковців (Солодка, 2014: 103–104). Такі тренінги переважно націлені на осмислення (переосмислення) досвіду крос-культурної взаємодії; розширення знань про способи та прийоми взаємодії у полікультурному освітньому просторі; підвищення стійкості особистості у сприйнятті інших культур; створення умов для емоційної та інтелектуальної регуляції комунікантів.

На таких тренінгах, відбувається передусім моделювання ситуацій контексту крос-культурної взаємодії з метою досягнення когнітивної, емоційної та поведінкової готовності суб'єктів до такого процесу.

Ідеться про проблематизацію індивідуального досвіду учасників і його збагачення. Конкретизуємо завдання та різновиди крос-культурних тренінгів.

Завдання тренінгу на когнітивному рівні:

- усвідомлення ситуацій крос-культурної взаємодії, які у реальному житті викликають напруження та емоційне реагування;
- усвідомлення особливостей власної поведінки, реакцій на неї та наслідків неузгодженості між сприйняттям особистості себе та іншими;
- усвідомлення власних потреб, мотивів, відносин, настанов, їх адекватності та конструктивності;
- усвідомлення причин виникнення міжкультурних конфліктів.

Завдання тренінгу на емоційному рівні:

- пережити ті відчуття, які учасник може відчутти в ситуаціях перемежовування культур;
- створити та обіграти ті ситуації, з якими учасник тренінгу раніше не мав змоги впоратися;
- отримати досвід «хвилювання» з позиції представника іншої культури;
- модифікувати хвилювання, емоційне реагування, сприйняття себе й свого ставлення до іншої культури;
- провести емоційну корекцію власного ставлення до низки ситуацій, що виникають внаслідок порушення правил крос-культурної комунікації.

Завдання тренінгу на поведінковому рівні:

- усвідомлення власних неадекватних поведінкових стереотипів;
- розширення досвіду крос-культурної взаємодії;
- подолання неадекватних і розвиток нових форм поведінки;
- створення власних стратегій крос-культурної взаємодії для успішного функціонування в інокультурному середовищі.

Серед широкого різноманіття крос-культурних тренінгів вважаємо за доцільне звернути увагу на загальнокультурний і культурно-специфічний тренінги.

Загальнокультурний тренінг орієнтований на усвідомлення себе як представника свого етносу, тобто на культурну самоідентифікацію. На таких тренінгах учасники засвоюють норми, цінності, правила поведінки у рідній культурі; відмінності між культурами (з метою опрацювання вмінь і навичок підмічати їх для подальшої ефективної крос-культурної взаємодії).

Акцент на тренінгах переважно робиться на аналіз культурних цінностей, загальне та відмінне в культурах, на необхідність «зануритися» в культурні відмінності для підвищення ефективності взаємодії.

Представникам академічної спільноти пропонується розгляд різних конфліктних ситуацій, які вирішуються з позицій різних культур. Їхня увага звертається на стереотипи та норми рідної культури.

Культурно-специфічний тренінг відбувається з метою підготовки особистості до взаємодії у межах тієї або тієї конкретної культури. Такий тренінг об'єднує низку модулів, а саме:

- когнітивний модуль, що презентує інформацію про конкретну культуру;
- поведінковий модуль з навчання практичних навичок, необхідних для функціонування у відповідній культурі;
- атрибутивний модуль (для пояснення того, яким чином представники різних народів і культур інтерпретують поведінку та результати діяльності з погляду контексту іншої культури).

Серед усього різноманіття методів, які заведено активно застосовувати на крос-культурних тренінгах, слід звернути особливу увагу на інформативні, аналітичні та інтерактивні методи.

Кластер *інформативних методів* логічно поєднують:

- просвітницькі методи, що дозволять значно поширити суму країнознавчих знань особистості;
- методи орієнтування (з метою ознайомлення з основними нормами, цінностями та правилами поведінки людей-представників інших культур);
- інструктаж, що вводиться з метою обрисів можливих проблем або фокусування учасників тренінгу на окремих аспектах адаптації в новому культурному оточенні).

У складі другої групи методів, *аналітичної*, особливу цінність мають такі:

- метод контекстного спостереження, що дозволяє виявити специфіку поведінки представників іншої культури та особливості її прояву;
- крос-культурний аналіз, що базується на коментуванні контекстів взаємодії суб'єктів на основі співставлення культурних відмінностей у цінностях і культурно зумовленої поведінки носіїв інших культур;
- аналіз конфліктів, що передбачає розв'язання проблемних ситуацій на основі групової рефлексії (коли пояснюється сенс дії, промовляються думки щодо мотивів, причин, доцільності тих або тих дій та обираються (обґрунтовуються) можливі стратегії подальшої поведінки учасників крос-культурної взаємодії);
- метод біографічної рефлексії, за допомогою якого відбувається саморефлексія ціннісних орієнтацій (дозволяє суб'єктам усвідомити власну біографію з метою аналізу своєї культурної ідентичності та форм її прояву в повсякденному житті);
- метод самооцінки (що налаштовує учасників тренінгу на самоаналіз типу власної поведінки у звичайних (природних) ситуаціях крос-культурної взаємодії з іншими людьми).

Серед *інтерактивних методів*, що застосовуються на крос-культурних тренінгах, найбільш популярними є метод інтерактивного моделювання, метод рольових ігор та метод симуляції.

Метод інтерактивного моделювання дозволяє відтворити такі ситуації взаємодії між людьми, котрі найчастіше відбуваються у крос-культурному просторі. Він дозволяє учасникам тренінгів усвідомити перспективні способи подальших відносин у майбутніх крос-культурних ситуаціях.

Як моделі крос-культурної взаємодії переважно використовуються описи поведінкових реакцій представників відповідних культур. За таких обставин

самоаналіз і самооцінка суб'єктами інтерактивних моделей дозволяє їм краще, ніж у реальному житті, пізнати основи взаємодії контактуючих культур.

Метод рольових ігор спрямовує учасників тренінгів на виконання узвичаєних ролей, що відтворюють типові ситуації крос-культурної взаємодії. Це необхідно для пізнання інтересів представників різних культур, їх форм поведінки, розвиває культурну сприйнятливість до інокультурних норм і цінностей.

Метод симуляції передбачає штучне створення ситуації крос-культурної взаємодії (зустрічі «двох культур», у кожній із яких заведено свої цінності й правила поведінки) та прогнозування можливих варіантів і результатів, відповідно до різних поглядів суб'єктів.

Учасники отримують досвід приналежності до уявної культури, норми, цінності та моделі поведінки якої, як правило, відмінні від рідної культури учасників. Результативність такого методу позначається на доведенні собі та іншим, що не всі культурні норми є універсальними. Також він створює чудову можливість для набуття еталонного досвіду щодо адекватного реагування на нові, «інакші» моделі поведінки, досвіду уявлення себе за межами власної культурної зони (*Солодка, 2014: 105*).

Слід також відзначити, що реалізація сучасного процесу інтерактивного навчання будь-яких представників академічної спільноти університету відбувається з опорою на відповідні мультимедійні дидактичні ресурси. Презентуємо деякі з них:

1. Безпосереднє використання відео- і аудіоносіїв з метою демонстрації проблемних ситуацій, суперечливої інформації тощо, що сприяють розвитку критичного мислення студентів і фахівців університету, стимулюють процес генерації проєктних ідей (сюжети кінофільмів, інтерв'ю з педагогами, керівниками освітніх установ, відеоролики з соціальною рекламою, рекламою освітніх закладів тощо).

2. Застосування авторських мультимедійних лекцій і мультимедійних студентських презентацій організаційних, волонтерських, соціокультурних проєктів (у форматі Microsoft Power Point із фото і відеоматеріалами, що свідчать про їх упровадження). Проведення конкурсів-презентацій авторських або групових мультимедійних проєктів із використанням підсумкових друкованих звітів з посиланнями на відповідні інформаційні ресурси (такі звіти, як правило, містяться в проєктних теках (портфоліо)).

3. Систематизація мультимедійних носіїв для організації самостійної роботи студентів (дистанційних освітніх програм з формальної, неформальної та інформальної підготовки (*Біла, Граматик, 2020: 5–17*), навчально-методичних посібників (*Біла, 2019: 138–164*), електронних тестів, онлайн-опитувальників (*Біла, 2019: 1–12*)).

4. Створення додатків до елективних курсів, що містять соціокультурні фільмотеки.

5. Розробка презентаційних матеріалів на електронних носіях з метою їх демонстрації на студентських конференціях, публічних захистах соціокультурних проєктів (програм), дипломних і магістерських робіт тощо.

6. Систематизація посилань на Інтернет-ресурси для самостійного ознайомлення з каталогами соціокультурних проєктів, оголошеннями про конкурси проєктних ініціатив, формами заявок на гранти, проєктних заявок у донорські (спонсорські) організації; реєстрації студентських проєктних розробок на онлайн-конкурсах проєктів; опрацювання електронних статей, освітніх і соціальних реклам, сайтів благодійних організацій, фондів, соціальних служб та освітніх установ тощо.

Отже, на етапі глобалізації сучасних систем вищої освіти стратегічно важливим аспектом модернізації формальної, неформальної та інформальної підготовки академічної спільноти університету виступає їх орієнтир на перспективну роботу з учнівською, студентською молоддю та викладачами в полілінгвальному середовищі, розробку авторських інтерактивних курсів і соціокультурних проєктів в умовах вітчизняних і зарубіжних вищих шкіл.

Біла О. О. Модель підготовки академічних спільнот до крос-культурної комунікації: онлайн-опитувальник. Ізмаїл, 2019. 12 с. URL: <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdEJGYwQEeStASjg6OEtKiDiVJ8FgsJW7LSydCuVxABWxo3TQ/viewform> (дата звернення: 05.02.2020).

Біла О. О. Першооснови соціально-педагогічного проектування: навчально-методичний посібник. Одеса, 2012. 260 с.

Біла О. О. Соціально-педагогічне проектування в закладах дошкільної, початкової та позашкільної освіти (контекст університетської підготовки соціологів): навчально-методичний посібник. Одеса, 2019. 192 с. URL: <http://dspace.idgu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/656> (дата звернення: 05.02.2020).

Біла О.О., Граматик Н.В. Комплексна програма професійних курсів з підготовки гувернерів в закладах альтернативної освіти в Україні та зарубіжних країнах (контекст дистанційного навчання). Ізмаїл, 2020. 32 с. URL: <http://dspace.idgu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1021> (дата звернення: 05.02.2020).

Bila O. Ivanova D. Professional Preparation of Future Socionomists for Cross-Cultural Communication in a Multilingual Environment of Higher Education Institutions in Countries of the Danube Region // Journal of Danubian Studies and Research. Galati, Romania, 2019. Vol. 9, no. 1. P. 300 – 304. URL: <http://journals.univ-danubius.ro/index.php/research/article/view/6013/5060> (Lastaccessed: 05.02.2020).

Кашлев С. С. Технология интерактивного обучения. Минск, 2005. 196 с.

Мельничук І. М. Теорія і методика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій у вищих навчальних закладах: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Терноп. нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2011. 584 с.

Perminova L., Bila O., Miziuk V., Gumennykova T., Kichuk A., Sagan O. The Use of Modern Interactive Technologies in Learning: Correlation Analysis of the Results. International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE). 2019. Volume-8, Issue-8, June. P. 3172-3175. URL: <https://www.ijitee.org/wp-content/uploads/papers/v8i8/H7323068819.pdf> (Lastaccessed: 05.02.2020).

Пометун О. І. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. Київ, 2002. 136 с.

Пометун О. І., Пилипчатіна Л. М., Сущенко І. М. Методичний посібник для вчителів з навчального курсу за вибором для учнів 9 (10) класу загальноосвітніх навчальних закладів. Уроки для сталого розвитку. Київ, 2011. 101 с.

Солодка А. Кросс-культурный тренинг: фасилитация взаимодействия. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2014. №1 (12). С. 103–109.